

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในการศึกษาว่า “อะไร” คือ “ภูมิปัญญาพื้นบ้าน” หรือ “Traditional Knowledge” นั้น ปัญหาสำคัญประการหนึ่ง อยู่ที่เรื่องของ “คำศัพท์” ที่เราจะใช้ในการกล่าวถึงสิ่งที่เรากำลังศึกษาอยู่นี้ เนื่องจาก คำว่า “ภูมิปัญญาพื้นบ้าน” เป็นคำที่มีขอบเขตที่ค่อนข้างกว้างและมีหลากหลายประเด็นแวดล้อมที่มีความเกี่ยวข้องกัน ไม่ว่าจะเป็นประเด็นในเรื่องของอาหารและการเกษตร (Food and Agriculture) ยาสมุนไพรและการแพทย์ทางเลือก (Traditional Medicinal Knowledge) ความหลากหลายทางพันธุกรรมและสิ่งแวดล้อม (Biological Diversity and the Environment) นวัตกรรมที่เกี่ยวกับเทคโนโลยีชีวภาพ (Biotechnology Innovation) ประเด็นในเรื่องสิทธิมนุษยชน (Human Rights) การอนุรักษ์ไว้ซึ่งความหลากหลายทางวัฒนธรรมและความหลากหลายของระบบนิเวศ (Preservation of Cultural and Biological Diversity) การพัฒนาในทางการค้าและเศรษฐกิจ (Trade and Economic Development) ฯลฯ

ดังนั้น นอกจากคำว่า “ภูมิปัญญาพื้นบ้าน (Traditional Knowledge: TK)” แล้ว ยังได้มีการหยิบยกศัพท์คำอื่นๆ อีกหลายคำที่มีความเกี่ยวข้อง ทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาต่างประเทศขึ้นมาพิจารณาร่วมด้วยเสมอ เช่น ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular Wisdom หรือ Indigenous Knowledge: IK) ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom, Local Knowledge หรือ Community Knowledge) ภูมิปัญญาดั้งเดิม (Aboriginal Knowledge) ภูมิปัญญาไทย (Thai Folk Wisdom หรือ Thai Wisdom) วัฒนธรรมพื้นบ้านหรือการแสดงออกทางวัฒนธรรมพื้นบ้าน (Folklore: FL, Traditional Culture Expressions: TCEs หรือ Expressions of Folklore) เป็นต้น

แม้ว่าคำศัพท์ทั้งหลายที่นำมาพิจารณาจะใช้เพื่อกล่าวถึงสิ่งเดียวกันก็ตาม กระนั้น คำศัพท์แต่ละคำต่างให้ความเข้าใจถึงขอบเขตของคำนิยามและความหมายของภูมิปัญญาพื้นบ้านที่แตกต่างกันไป ก่อให้เกิดความไม่ชัดเจน ความเหลื่อมล้ำ และความสับสน

เกี่ยวกับขอบเขตของภูมิปัญญาพื้นบ้านว่า “อะไรบ้างที่เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้าน และอะไรที่ไม่ถือว่าเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้าน”¹

ในประเด็นดังกล่าว วรรณานาวิกมูลได้แสดงทรรศนะไว้ ดังนี้ :

“การศึกษา ‘ภูมิปัญญา’ ของชาวบ้าน ... มีคำศัพท์ที่ใกล้เคียงกันอยู่ 3 คำในการศึกษาเรื่องนี้ ได้แก่คำว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น และภูมิปัญญาไทย คำว่า ‘ชาวบ้าน’ ‘ท้องถิ่น’ และ ‘ไทย’ เป็นส่วนเพิ่มเติมเข้ามาเพื่อขยายให้ทราบขอบเขตว่าจะกล่าวถึงภูมิปัญญาในระดับปัจเจกบุคคล ระดับชุมชนย่อย หรือระดับชุมชนใหญ่คือประเทศหรือชาติ ... วิธีการปฏิบัติและการใช้สติปัญญาลองผิดลองถูกของชาวบ้าน เพื่อการนำไปใช้ในการแก้ปัญหาในการดำรงชีวิตให้อยู่ได้อย่างปกติสุขในสภาวะแวดล้อมของแต่ละยุคสมัย เรียกกันว่า ‘ภูมิปัญญาชาวบ้าน’ หากวิธีการนั้นเป็นที่ยอมรับนิยมนำไปปฏิบัติตามกันอย่างแพร่หลายในชุมชนก็ขยายวงออกไปเป็น ‘ภูมิปัญญาท้องถิ่น’ และเมื่อต้องการเน้นความเป็นชาติก็ใช้ศัพท์ว่า ‘ภูมิปัญญาไทย’ ในบางครั้งมีการใช้คำว่า ‘ภูมิปัญญาไท’ เพื่อบ่งชี้ว่าเป็นเรื่องของสติปัญญาของคนเผ่าพันธุ์ ‘ไท’ ซึ่งไม่จำเป็นต้องสัมพันธ์กันกับประเทศ ‘ไทย’ ตามการแบ่งแยกทางการเมืองหรือการปกครอง”²

องค์การทรัพย์สินทางปัญญาโลก (World Intellectual Property Organization: WIPO) ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่าง ภูมิปัญญาพื้นบ้าน(Traditional Knowledge: TK) ภูมิปัญญาชาวบ้าน(Indigenous Knowledge: IK) และการแสดงออกทางวัฒนธรรมพื้นบ้าน(Expressions of Folklore) เอาไว้ ดังนี้:

“การแสดงออกทางวัฒนธรรมพื้นบ้าน(Expressions of Folklore)เป็นส่วนหนึ่ง(subset) ของภูมิปัญญาพื้นบ้าน(Traditional Knowledge) เช่นเดียวกับภูมิปัญญาชาวบ้าน (Indigenous Knowledge) ซึ่งเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านของกลุ่มชนพื้นเมือง (Indigenous Peoples) และมีการแสดงออกทางวัฒนธรรมพื้นบ้านบางอย่างที่ถือกำเนิดขึ้นโดยกลุ่มชนพื้นเมือง จึงก่อให้เกิด

¹ WIPO IGC on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore Third Session Geneva, June 13 to 21, 2002 WIPO/GRTKF/IC/3/9 www.wipo.int pp. 6-8.

² วรรณานาวิกมูล, “วัฒนธรรมพื้นบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่น ” ใน ไทยศึกษา. ยุพร แสงทักษิณ และประจักษ์รัตน์ ดังกิตภากรณ์ บก. พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2545), หน้า177.

เกิดการคาบเกี่ยวและทับซ้อน(overlap)กันระหว่างการแสดงออกทางวัฒนธรรมพื้นบ้านกับภูมิปัญญาชาวบ้าน”³

สำหรับในประเด็นของกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาพื้นบ้านนั้น ได้มีการตั้งข้อสังเกตถึงความเหมาะสมของคำบางคำที่อาจมีผลในเรื่องการให้ความคุ้มครอง ตัวอย่างเช่น มีผู้โต้แย้งถึงนัยของคำว่า “วัฒนธรรมพื้นบ้านหรือการแสดงออกทางวัฒนธรรมพื้นบ้าน(Folklore: FL, Traditional Culture Expressions: TCEs หรือ Expressions of Folklore)” เนื่องจาก คำดังกล่าวให้แนวคิดที่ฟังแล้วเป็นเรื่องที่เก่าคร่ำครึ หรือพินสมัย(archaism) หรือ ในกรณีของคำว่า “ภูมิปัญญาพื้นบ้าน” ซึ่งตรงกับคำศัพท์ภาษาอังกฤษว่า “Traditional Knowledge” ที่มีข้อโต้แย้งถึงความไม่เหมาะสมของการใช้คำว่า “Knowledge” หรือ “องค์ความรู้” เนื่องจาก โดยทั่วไปแล้ว ระบบกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญามีวัตถุประสงค์ในการให้ความคุ้มครองสิ่งที่เป็นการประดิษฐ์ สิ่งที่เป็นนวัตกรรม หรือ “Innovation” มิใช่ “องค์ความรู้” หรือ “Knowledge” อีกทั้งคำว่า “ภูมิปัญญาพื้นบ้าน(Traditional Knowledge)” ยังอาจเป็นการไปจำกัดความคุ้มครองเฉพาะแค่สิ่งที่เป็นของเก่า ของโบราณ หรือ เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ เท่านั้น⁴

จากทรรศนะดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า คำศัพท์แต่ละคำต่างมีนัยที่เป็นการกำหนดขอบเขตของคำๆ นั้น ว่าต้องการที่จะกล่าวให้ครอบคลุมถึงสิ่งใดบ้าง การเลือกที่จะใช้คำศัพท์คำใดจึงมีความสำคัญเป็นอย่างมาก

ปัจจุบันยังไม่มีข้อกำหนดว่าจะใช้คำใดเป็นคำกลางเพียงคำเดียวเมื่อมีการกล่าวถึงภูมิปัญญาพื้นบ้าน การกำหนดคำที่จะใช้เป็นคำกลางในการกล่าวถึงภูมิปัญญาพื้นบ้านและการมีบทนิยามที่ชัดเจน จึงเป็นประเด็นที่มีความสำคัญในอันดับต้นๆ เนื่องจาก ความชัดเจนในเรื่องขอบเขตของคำว่า “ภูมิปัญญาพื้นบ้าน” จะสามารถสร้างความเข้าใจที่ชัดเจนและตรงกันว่า ในขณะนี้เรากำลังพูดถึงสิ่งใด และอะไรบ้างที่อยู่ในขอบเขตของการพิจารณา อีกทั้ง เพื่อเป็น

³ World Intellectual Property Organization, Intellectual Property Needs and Expectations of Traditional Knowledge Holders: WIPO Report on Fact-Finding Missions on Intellectual Property and Traditional Knowledge (1998-1999), April 2001, pp.26.

⁴ WIPO IGC on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore Third Session Geneva, June 13 to 21, 2002 WIPO/GRTKF/IC/3/9 www.wipo.int pp.9

แนวทางในการกำหนดหลักการ แนวคิด และวิธีการทางกฎหมายในการให้ความคุ้มครองแก่
ภูมิปัญญาพื้นบ้านในลำดับต่อไป⁵

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาถึงแนวคิดและลักษณะของภูมิปัญญาพื้นบ้าน
- 2) เพื่อศึกษาถึงหลักการที่เกี่ยวกับสิทธิในภูมิปัญญาพื้นบ้าน
- 3) เพื่อศึกษาถึงข้อจำกัดและอุปสรรคในการใช้กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา
ของไทยและของต่างประเทศในการให้ความคุ้มครองแก่สิทธิในภูมิปัญญาพื้นบ้าน
- 4) เพื่อเสนอความหมายและองค์ประกอบที่ชัดเจนของภูมิปัญญาพื้นบ้าน
ในฐานะที่เป็นทรัพย์สินทางปัญญาประเภทหนึ่ง เพื่อก่อให้เกิดกรอบความคิดและแนวทางที่เหมาะสม
ในการให้ความคุ้มครองแก่สิทธิในภูมิปัญญาพื้นบ้าน

1.3 สมมติฐานการวิจัย

“ภูมิปัญญาพื้นบ้าน” เป็นองค์ความรู้ที่มีความสำคัญทั้งในด้านเศรษฐกิจและ
สังคม และถือว่าเป็นทรัพย์สินทางปัญญาประเภทหนึ่ง แต่ในปัจจุบันประเทศไทยยังไม่มีกฎหมาย
ที่ให้ความคุ้มครองแก่ภูมิปัญญาพื้นบ้านโดยเฉพาะ การให้ความคุ้มครองแก่ภูมิปัญญาพื้นบ้านจึง
ต้องอาศัยกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาที่มีอยู่ ซึ่งมีความไม่เหมาะสมอยู่หลายประการด้วยกัน
อีกทั้งยังไม่มี ความชัดเจนว่าสิ่งใดบ้างที่ถือเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้าน การกำหนดขอบเขตที่ชัดเจน
ของสิ่งที่เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้าน ตลอดจนจัดให้ภูมิปัญญาพื้นบ้านมีฐานะเป็นทรัพย์สินทาง
ปัญญาอีกประเภทหนึ่ง จะส่งผลให้ภูมิปัญญาพื้นบ้านได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายได้ดีขึ้น

---

⁵ บัณฑิต เศรษฐศิริโรตม์ และ เจษฎา โทณะวณิก, ร่างรายงานฉบับสมบูรณ์: โครงการสัมมนาเรื่องบทบาท/ท่าทีของไทยต่อการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น เสนอต่อกรมเศรษฐกิจระหว่างประเทศ กระทรวงการต่างประเทศ, พฤษภาคม 2548, หน้า 5.

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

เป็นการศึกษาเพื่อสร้างความชัดเจนว่าสิ่งใดบ้างที่ได้รับความคุ้มครองภายใต้แนวคิดในเรื่องภูมิปัญญาพื้นบ้าน และเนื่องด้วยเหตุผลใด โดยการศึกษาวิเคราะห์จากเอกสาร ประกอบกับการศึกษากฎหมายที่เกี่ยวกับการให้ความคุ้มครองภูมิปัญญาพื้นบ้านของทั้งประเทศไทย ของต่างประเทศ รวมถึงความตกลงต่างๆในระดับระหว่างประเทศ

อนึ่ง ในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ เป็นเพียงการศึกษาว่าอะไรบ้างที่จัดเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้าน และอะไรคือเกณฑ์ที่ใช้ในการตัดสินว่าสิ่งใดที่ถือว่าเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านหรือสิ่งใดที่ไม่ถือว่าเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านเท่านั้น ผู้เขียนจะไม่ก้าวล่วงไปเกินกว่าขอบเขตที่กล่าวไว้ข้างต้น

1.5 วิธีการศึกษาวิจัย

เน้นการวิจัยทางเอกสาร อันได้แก่บทความและกฎหมายต่างๆที่เกี่ยวข้องของประเทศไทย ปานามา เปรู และอินเดีย ตลอดจนขององค์การระหว่างประเทศต่างๆ เช่น องค์การทรัพย์สินทางปัญญาโลก(World Intellectual Property Organization: WIPO) องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (United Nations Education, Scientific and Cultural Organization: UNESCO) เป็นต้น แล้วนำข้อมูลเหล่านั้นทั้งหมดมาศึกษาอย่างเป็นระบบ เพื่อการวิเคราะห์อันจะนำไปสู่ข้อสรุปและเสนอแนะในส่วนท้ายต่อไป

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 1) ได้รับความรู้เกี่ยวกับแนวความคิดและหลักการในเชิงนิติศาสตร์ว่าด้วยสิ่งที่ได้รับ ความคุ้มครองภายใต้แนวคิดในเรื่องภูมิปัญญาพื้นบ้าน
- 2) ได้ทราบถึงแนวคิดในการให้คุ้มครองภูมิปัญญาพื้นบ้านภายใต้กฎหมายภายในของประเทศต่างๆ

3) มีความเข้าใจที่ชัดเจนในเรื่องคำจำกัดความและลักษณะโดยทั่วไปของภูมิปัญญาพื้นบ้านเพื่อก่อให้เกิดกรอบความคิดในให้ความคุ้มครองแก่ภูมิปัญญาพื้นบ้านและการพัฒนากฎหมายที่มีความเหมาะสมในการให้ความคุ้มครองแก่ภูมิปัญญาพื้นบ้าน